

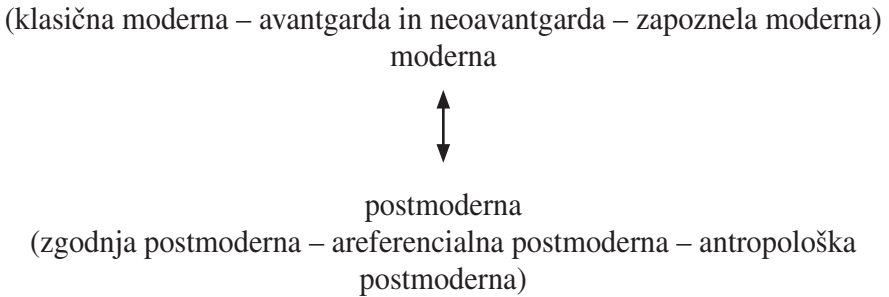
Zoltán Németh

Postmoderne strategije

(Uvod v sodobno madžarsko književnost)

Sodobna madžarska književnost je tudi v tem trenutku v stanju nekakšne “sočasne nehkrajnosti” Raymonda Kosellecka, saj so v zadnjih letih, desetletjih, v madžarski književnosti sočasno prisotni tako klasična moderna kot realizem, ljudski in nacionalno usmerjeni realizem, avantgarda, neoavantgarda – zapoznena moderna, pa minimalizem oziroma postmoderna raba jezika... Na vprašanje, kdaj lahko govorimo o sodobni madžarski književnosti, se ponuja več odgovorov – večina madžarskih literarnih zgodovinarjev trdi, da je o njej mogoče govoriti ob nastanku postmoderne, drugi menijo, da njen nastanek sovпада s pojavom spremenjene rabe jezika, s tako imenovano spremembo jezikovne paradigme. Nekateri povezujejo njen nastanek povsem določno z izidom romana *Iskola a határon* (1959) [*Šola na meji*, 1995] Géze Ottlika, ki s poudarjanjem “pripovednih težav”, s samorefleksijo ter z opisovanji zapletenih narativnih stanj spravlja bralca v negotovost. Kulturno poslanstvo tega romana je učinkovito poudarilo tudi presenetljivo dejanje – sakralni akt Petra Esterházyja, ki je leta 1982, ob rojstnem dnevu Géze Ottlika, svojeročno prepisal celotni roman, in to na en sam list papirja. Nekateri postavljajo postmoderni obrat v sedemdeseta leta 20. stoletja, povezujejo ga z delom Sándora Weöresa *Psyché* (1972) [*Psyché*] oziroma s pesniško zbirko *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) [*Počiščenje najdenega predmeta*] Dezsőja Tandorija. Najtrdnejše pa je nemara mnenje, da je bil tako imenovani postmoderni prozni zasuk tisti, ki je odločilno vplival na posodobitev madžarske književnosti, pri čemer poudarjajo težo Miklósa Mészölya, njegovega dela *Alakulások* (1973) [*Oblikovanje*], zlasti pa *Termelési-regény* (1979) [*Proizvodni roman*] Pétra Esterházyja. Pa so spet taki, ki zakoličijo ta mejnik z letnico 1986, ko sta izšli “bibliji” postmoderne madžarske književnosti: *Bevezetés a szépirodalomba* [*Uvod v književnost*] Pétra Esterházyja in monumentalni roman *Emlékiratok könyve* [*Knjiga spominov*] Pétra Nádasja.

Za nazornejši pregled literarnih dogajanj od 19. stoletja do današnjih dni priporočamo preglednico o razvoju postmoderne književnosti:

1. Pri zgodnjih postmodernih tekstih kaže poudariti značilnosti, kot so samorefleksija, metafikcija, večpomenska uporaba ironije, postavljanje eksistencialnih vprašanj, prikrivanje avtorstva, igra z maskami in identitetami, konec velikih zgodb – kriza koncepcij, subjektivitet in tako imenovane resničnosti, realističnega pisanja, povedano drugače: gre za prepisovanje (*rewriting*) v spremenjenih okoliščinah. Zgodnji postmodernizem uporablja namreč značilen način izražanja, v katerem so se – do neke mere kljub vsemu – ohranile tudi zapoznele moderne paradigme. Na eni strani se je dvignila tonalnost leposlovnega diskurza, njena digniteta, posluš in občutljivost za metafizične probleme, pojavila se je potreba po estetskem vrednotenju klasičnih umetnin, na drugi strani pa se oglašajo ironični, tudi parodistični glasovi z intertekstualnimi vložki, s stilnimi imitacijami ter igra zamaskiranih glasov avtorjev. Razumljivo je torej, zakaj je tako neizmerno pomembna preteklost, zgodovinska izkušnja, za avtorje, ki se zavestno zapletajo v dialog, če drugače ne vsaj s tem, da v lastna besedila vgrajujejo tista izrazna sredstva, ki so bila nekoč tako zelo značilna, pomembna.

Pri tem kaže opozoriti na kulturni knjigi, na roman Géze Ottlika *Iskola a határon* [*Šola na meji*] in na pesniško delo *Psyché* Sándora Weöresa. Verzi [*Psyché*] so posnetki arhaičnega madžarskega jezika 19. stoletja, jezika fiktivne pesnice v maski, Erzsébet Lónyai alias Psyché; gre za posnemanje idealnega stila iz časov klasicistične – zgodnje romantike. Zapišemo lahko torej, da se je “psevdonimna”, maskirana književnost izvila iz “plašča” Sándora Weöresa, ki je do današnjega dne generator postmodernega stila in igre identitete. Med najbolj znana tovrstna dela sodijo nemara liki, kot na primer liki *Csokonai Lili* Pétra Esterházyja, *Jolán Sárbogárdi* Lajosa Partija Nagya in *Laura Spiegelmann* Lóránta Kabaija. Zoltán Hizsnayai, slovaški Madžar, je uvedel kolektivni psevdonim Sándor Tsúszó, ki ga

je doslej predstavilo več ducatov madžarskih avtorjev. Glavni lik Köves Gyuri v romanu *Sorstalanság* (1975) [*Brezusodnost*, 2003] Imreta Kertésza – zanj je avtor prejel Nobelovo nagrado – govori vselej z jezikom nekakšne skrivnostne ironije, s čimer zbuja v bralcu občutek, da sodi o holokavstu z dvojnimi merili. In prav zaradi tega je roman zanimiv tudi v jezikovnem pogledu. Roman *Sátántangó* (1985) [*Satanski tango*] Lászlója Krasznahorkaija se s svojo apokaliptično tonalnostjo in tehniko metafikcijske naracije prav tako povezuje s postmodernizmom. Ker se v najpomembnejših delih zgodnje postmoderne prepletajo realni in irealni svetovi ter zgodbe, miti in folklorne sestavine, lahko govorimo tudi o govorici živega magičnega realizma. Sem sodijo na primer novele Mészölya Miklósa *Volt egyszer egy Közép-Európa* (1989) [*Nekoč je obstajala neka Srednja Evropa*], roman Bodora Ádáma *Sinistra körzet* (1992) [*Območje Sinistre*] ter romani Szilágyija Istvána *Hollóidő* (2001) [*Krokarjev čas*], Grecsója Krisztiána *Isten hozott* (2005) [*Dobrodošli*] in Darvasija Lászlója *Virágzabálók* (2009) [*Pogoltnéži rož*]. Pod streho magičnega realizma sodi tudi “psevdozgodovinska” zvrst, ki je konec devetdesetih let 20. stoletja v madžarski književnosti doživela velik uspeh: Háy János: *Dzsigerdilen* (1996) [*Džigerdilen*], Márton László: *Jacob Wunschwitz igaz története* (1997) [*Resnična zgodba Jacoba Wunschwitza*], Láng Zsolt: *Bestiárium Transylvaniae, Az ég madarai* (1997) [*Bestiárium Transylvaniae, Nebesne ptice*] in Darvasi László: *A könnymutatványosok legendája* (1999) [*Legenda zlaganih solz*]. V liriko se poleg metafizičnih vprašanj prikradejo tudi zavestna intertekstualnost, ironija in samoironija, simulacija in stilna imitacija, samorefleksija in metafikcija. Najti jih je na primer v pesniških zbirkah Tózséra Árpáda *Leviticus* (1997) [*Leviticus*] in Takács Zsuzsa *A test imádása / India* (2010) [*Oboževanje telesa/Indija*] oziroma v pesmih KrisztineTóth.

2. V drugi oziroma v referencialni postmoderni so močno, še več, marsikdaj celo izjemno glasno, radikalno poudarjene samorefleksije, poetike samorefleksivnih besedil, ki kategorijo resničnosti oziroma realizma postavljajo zunaj kroga zanimanja. Za poezijo so značilni derektorizacija, depoetizacija, drobljivost, neverzifikatorstvo, antimimetizem in poetičnost popačenega jezika. V liriki in v proznih delih postanejo izredno pomembni palimpsesti, zavestna intertekstualnost, samorefleksija in metafikcija oziroma *rewriting* kot simulacija. V središču nadaljnjega zanimanja postmoderne stojita jezik in besedilo, njune značilnosti, kot so *pastiche*, parodistično oblikovanje besedil, jezikovni “poeni” ter radikalna stilna eklektika v najširšem pomenu besede. Elementi, značilni

za drugo, areferencialno postmoderno, so se v madžarski književnosti znašli najprej v delih južnoslovanskega avtorja Istvána Domonkosa, v njegovi pesmi *Kormányeltörésben* (1971) [*Zlom krmila*], v nekaterih pesmih Dezsőja Tandorija v zbirki *Egy talált tárgy megtisztítása* (1973) [*Očiščenje najdenega predmeta*], v noveli *Alakulások* (1973) [*Snovanja*] Miklósa Mészölya in v romanu Pétra Esterházyja *Termelési-regény* (1979) [*Proizvodni roman*]. V delu Pétra Esterházyja *Bevezetés a szépirodalomba* (1986) [*Uvod v leposlovje*] dobi pomemben prostor besedilo z naslovom *Függő* [*Visečeodvisni*], v katerem se avtor neumorno poigrava s postmoderno intertekstualnostjo: z nenavedenimi citati, z izposojanjem tekstov, z ironičnimi namigovanji in s stoterimi aluzijami. Pisanje Lajosa Partija Nagya v pesniški zbirki *Szódalovaglás* (1990) [*Ježa na sodavici*] – jezikovne igre, parodično oblikovana besedila, humornost in do skrajnosti prenovljen jezik – je postalo, in kakih petnajst let tudi ostalo, tako rekoč sestavni del, vsesplošno uporabni element madžarske lirike. Ti Partijeji “vzorci” so zaživel tudi v delih Dániela Varrója, Jánosa Dénesa Orbána in Zoltána Csehyja, pa še v pesmih *Esti kréta* (1995) [*Večerna kreda*] in *Grafitnesz* (2003) [*Grafiti*] ter v dramah *Ibusár és in Mauzóleum* [*Kraj Ibusár ter Mavzolej*] oziroma v novelah *A hullámzó Balaton* (1994) [*Valovito Blatno jezero*] ter *A fagyott kutya lába* (2006) [*Taca zmrznjenega psa*]. V pesmih Endreja Kukorellyja se srečujemo z upehanostjo pesniškega subjekta in s stanjem po popolni izčrpanosti tradicionalnega izražanja. Predstavni svet o lepem se izprazni – zamenja ga odrezav, fragmentaren in banalen jezik pločnikov. Kukorellyjeva poezija postane posredovalec popačenega jezika, s katerim se na stežaj odpirajo vrata popularnim in banalnim sestavinam, s katerimi lahko tradicionalne literarne diskurze navsezadnje tudi provocira. Vsi ti njegovi “barbarsko” grajeni verzi govorijo torej tudi o pesnikovi nameri po prepisovanju celotne tradicionalne lirike. V madžarski književnosti so pesmi Ferenc Kovácsa Andrása nemara najbližje tistemu, kar si predstavljamo, ko govorimo o arhitekturi postmoderne, ki z mešanico različnih zgodovinskih stilov udejanja avtentično arhitekturo, in to s pomočjo tako imenovane tehnike *bricolage*. Pisanje Lászlója Garaczija se predstavlja s svojstveno, neopredeljivo tehniko, ki je ni mogoče uvrstiti v nobeno literarno zvrst. Ustvarja jo z zlivanjem elitnih in popularnih oblik, z nehierarhično rabo omenjenih besedil, s citiranjem množičnih medijev, z uporabo večpomenskih besed in z decentraliziranimi poročanji. *Nincs alvás!* (1992) [*Brez spanja!*] je naslov njegovih kratkih proznih tekstov, ki so v devetdesetih letih sprožili vrsto pomembnih literarnoteoretičnih razprav. Delo *Esti iskola* (2007) [*Večerna šola*] Zsófié Bán, njeno parodično-fragmentarno govorico, je prav tako

treba brati v areferencialnem postmodernem kontekstu, enako kot na primer roman *A semmi könyv* (1992) [*Ničelna knjiga*] Gábora Németha, ki se ubada s problemi tradicionalnih, zgodovinskih in avanturističnih pripovedi. Za areferencialno postmoderno je značilna pogosta uporaba termina “tekstovna književnost”, ki opozarja na labilnost tradicionalnih pripovedi, na intertekstualnost, na odslikavanje samega sebe, na labirintnost, na tehniko *mise en abyme*, na metafikcijo ter na samorefleksijo.

3. Tretjo oziroma antropološko postmoderno je mogoče po eni strani povezati s “kulturnim preobratom”, po drugi pa jo dražijo vprašanja oblasti, “nekdo drug” oziroma problemi, kakršni so narava drugačnosti, prikazovanje marginalnih aspektov, postavljanje političnih vprašanj, odnos do zavračanja *mainstreama*. Tretja oblika postmoderne je z vso ostrino usmerjena proti oblasti, vede se povsem politično, dviguje glas proti patriarhalnim, totalitarnim, asimilacijskim, homogenizacijskim in globalizacijskim tendencam, in sicer z namenom, da bi ohranila barvitost in preprečila izumiranje tradicije. Glas, ki ga daje podrejenim, pokaže svoj resničen pomen: opozarja na travmatična dogajanja. Druge pomembne značilnosti se kažejo v prevrednotenju avtobiografskih zvrsti (dnevniki, spominski zapisi ter lirične in prozne avtobiografije), v samovoljnem vpletanju v kako dokončno oblikovano – identificirno – besedilo (na primer tako imenovana zvrst očetovskega romana ali travmatična besedila, ki so v madžarski književnosti nastala po tisočletnici obstoja Madžarske) oziroma v sami poeziji identitete, s katero zaposluje bralca z vprašanji kulturne identitete. *1972. szeptember* (1988) [*September 1972*], zbirka izrazno grobih, nerimanih verzov Imreta Oravecza, je delo, v katerem se kode ljubezenskega pesništva pomešajo z uveljavitvijo vidika podrejenega moškega. V pesniški zbirki *Halászóember* (1998) [*Človek, ki ribi*] pesnik v središče zbirke postavlja svojo rojstno vas: Szajla pod Matro, vnovično oživitev njene preteklosti oziroma kolektivnega spomina. Borbély Szilárd se v pesniški zbirki *Halotti Pompa* (2004, 2006) [*Mrtvaški pomp*] ubada z vprašanji, kako spodbuditi podrejene, izobčene ljudi, da bi prišli z besedo na dan. Ključ do njih išče v smrti, v njeni brutalnosti in v odjekih, ki jih doživljamo ob tem. V pesniški zbirki *A Testhez* (2010) [*K telesu*] govori o zapuščenosti, samoti, osamljenosti, abortusu, holokavstu, travmatične podobe se zlivajo v tok, ki usmerja bralčevo pozornost k izkušnjam, povezanim z utišanjem ženske identitete. Gábor Németh v avtobiografsko navdihnjenem romanu *Zsidó vagy?* (2004) [*Si Žid?*] obravnava potrebo po obdelavi antisemitizma in sovraštvo do tujcev. V novelah Krisztine Tóth *Hazaviszlek, jó?* (2009) [*Odpeljal te bom domov, prav?*] oziroma v pes-

mih Virág Erdőseve, *A Trabantfejű Nő* (2011) [*Ženska s trabantsko glavo*], se, v feminističnem kontekstu postmodernizma, srečujemo predvsem z izkušnjami podrejenih žensk. Pesniško zbirko Istvána Keménya *Élőbeszéd* (2006) [*Govor v živo*] je prav tako mogoče razumeti kot zavestno soočanje z ironično-parodistično lirsko držo. Avtor ne poudarja funkcionalnosti jezika, temveč solidarnost, glas namenja Drugemu – poudarja torej marginalne, odrinjene vidike. Intonacija Ferenc Szijja – v njegovih (avto)biografsko fiktivnih zbirkah poezije *Kéregtorony* (1999) [*Zvonik iz lubja*] in *Kenyércédulák* (2007) [*Krušni listki*] – je uglašena z glasovi in izkušnjami podrejenega človeka. Uvajanje takih fenomenov, kakršni so se pojavili v madžarski književnosti zadnjega desetletja, je treba pripisati navsezadnje tudi spremenjeni strategiji, ki jo je ubrala postmoderna književnost. Sem sodita med drugim tudi kanonizacija ženske književnosti in pojav tako imenovane politične in *slam* poezije – pojav, ki sta se izoblikovala v navzkrižnem ognju disputov. Pomemben mejnik v “sodobni” madžarski književnosti je leto 1989 – leto, ko je prišlo do spremembe jezikovnega sistema, med drugim tudi do prostega izdajanja knjig, ko se je družba otresla tudi državnega političnega nadzora in je prišlo do demokratizacije literarnega življenja, do edinstvenega načina, ki je utrl pot do različnih, nasprotujočih si literarnih vsebin in oblik. Pri tem kaže opozoriti tudi na pojav tako imenovanega literarnoteoretičnega procesa, ki ga je mogoče označiti z besedo *bum*, ko je v devetdesetih letih prišlo do kopičenja vrste povsem različnih, nasprotujočih si prvin, tako glede knjižnega jezika kot tudi osnovnih vidikov, pojavili so se recepcijska estetika, dekonstrukcija, kulturna antropologija, postkolonializem, feminizem.

Literarne revije so za sodobno madžarsko književnost brez dvoma dragocene. Revijam, kot je debrecenski *Alföld*, *Tiszatáj* iz Szegeda ali *Jelenkor* iz Peča, ki so izhajale že pred letom 1989, so se pridružile revije nove generacije, na primer budimpeški *Nappali Ház*, *Sárkányfű* in *Műút* v Miskolcu. Tako imenovano literarno srednjeevropskost je mogoče nedvoumno zaznati v budimpeškem *Lettre* oziroma v bratislavskem *Kaligramu* na Slovaškem.

Madžarska književnost se razvija tudi zunaj madžarskih mej: v Romuniji, na Slovaškem, v Srbiji in Ukrajini. Torišče sodobne madžarske književnosti je postalo – v spektru različnih poetik, geografskih meja, generacijskih grupacij, raznoterih političnih stališč, *gender*, ozaveščenih manjšin ter različnih socialnih in kulturnih dejavnikov, različnih literarnih revij in založb ter medijskih omrežij – vznemirljivo, obsežno in barvito.